

ДУБОВИК С.М.,
кандидат педагогічних наук,
доцент, кафедра педагогіки та
психології,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені
Вадима Гетьмана»,
м. Київ

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглянуто наукові дослідження різних аспектів професійної підготовки майбутніх викладачів економіки.

Ключові слова: професійна підготовка, підвищення кваліфікації, психолого-педагогічна компетентність, професійна адаптація викладачів економіки, принципи психолого-педагогічної підготовки майбутніх викладачів економіки, формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності, зокрема до педагогічного спілкування, формування професійних педагогічних, зокрема комунікативних умінь, продуктивного стилю педагогічного спілкування, творчого педагогічного потенціалу, особистісно-професійний розвиток майбутніх викладачів економіки.

В статье рассматриваются научные исследования разных аспектов профессиональной подготовки будущих преподавателей экономики.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, повышение квалификации, профессиональная адаптация, психолого-педагогическая компетентность преподавателей экономики, принципы психолого-педагогической подготовки будущих преподавателей экономики, формирование готовности будущих экономистов к преподавательской деятельности и, в частности,

к педагогическому общению, формирование профессиональных педагогический, в том числе, коммуникативных умений, продуктивного стиля педагогического общения, творческого педагогического потенциала, личностно-профессиональное развитие будущих преподавателей экономики.

The article describes research of different aspects of professional training of future economics teachers.

Key words: professional training an increasing professional skills of economics teachers, principles of psychological and pedagogical training of future economics teachers, formation of being ready future economists to teaching, exactly, for pedagogical communication, psychological and pedagogical economics teacher's competence, communicative skills, productive style of pedagogical communication, creative pedagogical potential, personal and professional development of future economics teachers, economics teacher's professional adaptation.

В умовах розвитку ринкових відносин суттєво змінюється роль і значення економічних знань, зростає їх престижність. Тому суспільство ставить особливі вимоги до викладачів економічних дисциплін. Вони повинні давати глибокі, міцні знання закономірностей економічного розвитку, розкривати сутність економічних процесів, показувати особливості ринкових відносин. Водночас, як наголошує Т. М. Боголіб, такий викладач постійно повинен бути в творчому пошуку, оволодівати новими знаннями та використовувати новітні технології навчання [2, с. 16-17].

У наукових дослідженнях обґрунтовані принципи, на яких засновується психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів економіки.

Так, у Київському національному економічному університеті, як наголошує В. А. Козаков, з метою підготовки викладачів економічних дисциплін впроваджено цикл психолого-педагогічних дисциплін, які спрямовані на досягнення когнітивних, психомо-

торних, афективних цілей навчання. Водночас реально втілювались у навчальний процес (зміст, форми, методи) основні принципи психолого-педагогічної підготовки в галузевих університетах: бінарність навчальних цілей (засвоєння дисциплін психолого-педагогічного циклу має закласти психолого-педагогічну базу майбутньої професійної діяльності у сфері економіки та забезпечити необхідну і достатню підготовку до професійної діяльності викладача економіки), ступеневість змісту предметного пізнання (реалізується на основі співвідношень «загальне-особливе-часткове», де «загальне» – психологічні аспекти будь-якої діяльності, «особливе» – психолого-педагогічні аспекти діяльності фахівця-економіста та викладача як менеджерів, «часткове» – дидактичні, методичні та виховні аспекти діяльності навчання як викладання та учіння), технологічність підготовки (очікуваних результатів у будь-якій сфері діяльності можна досягти лише за умов наявності адекватної техноло-

гії, яку треба вміти проектувати, а реалізувати лише після оволодіння певною технікою) [8, с. 28-40].

У наукових роботах досліджуються різні аспекти підготовки майбутніх викладачів економіки. Так, у своєму дисертаційному дослідженні Т. П. Приходько [11] визначає готовність майбутнього економіста до викладацької діяльності як складний, системний особистісно-професійний феномен, що інтегрує в собі ціннісно-мотиваційний, змістовно-операційний та рефлексивний компоненти, зумовлює ефективність майбутньої науково-педагогічної діяльності та професійного розвитку фахівця і є показником його успішної професійної підготовки. Т. П. Приходько розроблена концептуальна модель формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності, яка є єдністю цільового, змістовно-операційного та результативного блоків.

У науковій роботі І. Б. Міщенко [9] вирізняє основні структурні компоненти психолого-педагогічної компетентності викладачів економіки та впроваджено в практику діяльності університету теоретико-практичну модель формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки.

Особливості формування професійних педагогічних умінь майбутніх викладачів економіки розкриваються в дисертаційному дослідженні Г. О. Ковальчук [Забезпечення студентів теоретичними знаннями, необхідними для професійної педагогічної діяльності в сучасних соціально-економічних умовах та достатніми для розвитку мотивів педагогічної діяльності.

Забезпечення розвитку професійно-необхідних умінь майбутнього педагога через організацію навчально-виховної діяльності студентів, яка

вимагає активного вияву особистісних якостей тих, хто навчається.

Набуття студентами мінімального досвіду педагогічної діяльності майбутніх викладачів та формування в них потреби у професійному самовдосконаленні.

У дисертаційному дослідженні В. К. Щербіни [16] здійснено теоретичне обґрунтування, розроблення та експериментальну перевірку технології особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя економіки в умовах інтерактивного навчання. Сутність особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя економіки визначається як процес інтеграції особистісного та професійного складників професійного зростання педагога від початкового потенціалу через його реалізацію до нового потенціалу, що є важливим для формування економічного мислення, відповідних знань та умінь учнів. Дослідниця визначає структуру досліджуваного феномену та залучає до неї такі компоненти: особистісний, змістовно-операційний, рефлексивний. Системоутворювальною основою цієї структури, як підкреслює В. К. Щербіна, є особистісний компонент, у якому важливу роль відіграють мотиваційна сфера, психологічні якості та педагогічні здібності майбутнього вчителя. З огляду на структуру досліджуваного феномена, дослідницею розроблена технологія його забезпечення.

Р. К. Серьожнікова, вивчаючи формування творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача економіки, робить висновок, що його розвиток відбувається у напрямку від «формальних» до «змістово-сміслових» цінностей і цілей [14]. Педагогічна діяльність стає складником життя цього викладача, що спонукає його до відповідальних вчинків. З метою

виявлення ефективності розробленої у дисертації Р. К. Серьожнікової концептуально-теоретичної моделі формування творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача економіки визначались критерії професійно-творчого становлення студента в контексті актуалізації його творчого педагогічного потенціалу в процесі професійно-педагогічної підготовки, а саме: мотиваційно-ціннісний, рефлексивний і креативний.

О. М. Дубина зазначає, що в системі підготовки викладачів економічних дисциплін свої особливості має педагогічна практика. Студенти під час цієї практики повинні оволодіти функціями діяльності вчителя (викладача), які визначають відповідні завдання педпрактики. До вказаних функцій О. М. Дубина відносить такі: конструктивна, мобілізаційна, організаторська, комунікативна, дослідницька [5, с. 25-27].

У наукових роботах знайшли відображення різні аспекти діяльності викладача економіки.

Так, О. М. Обривкіна у своїй науковій роботі доводить, що професійна компетентність викладачів економічних дисциплін характеризується двопараметричністю інтересів, які проявляються в знаннях, уміннях, навичках щодо викладання економічних дисциплін, в освоєнні педагогічних технологій, розвинутих здібностях й індивідуальних психологічних властивостях. [10, с. 6]. Здійснений О. М. Обривкіною теоретичний аналіз проблеми дослідження дозволив зробити висновки про динаміку й еволюційний розвиток усіх компонентів педагогічної майстерності викладачів економічного профілю на основі системного, диференційованого, особистісного, компетентісного, акмеологічного й аксіологічного підходів. Викладене

дало підстави розглядати педагогічну майстерність викладача економічного профілю як найвищий рівень професійно-педагогічної підготовки, що базується на інтегрованій системі відповідних компетентностей, сформованих на науково-методичному й технологічному рівнях викладання економічних дисциплін, що забезпечує творчу самореалізацію, неповторність і високий рівень ефективної діяльності; характеризується розвинутою педагогічною культурою й гуманістичною спрямованістю [10, с. 7].

Т. Г. Гуцан вивчає феномен готовності майбутнього вчителя економіки до профільного навчання, та розглядає її як комплексне особистісне новоутворення, детерміноване специфікою профільного навчання і вимогами до профільної кваліфікації вчителя, наділене внутрішньою структурою, що передбачає відповідні педагогічні умови професійної підготовки у ВНЗ [Всебічний розвиток особистості викладача в різних галузях науки, перш за все, економічної, управлінської, екологічної, педагогічної, художньо-естетичної, інформаційної тощо. Заклад освіти має створити умови для набуття викладачем знань у тих сферах, у яких він недостатньо підготовлений, для виявлення його індивідуальних і професійних якостей.

Цільова інтенсивна підготовка на базі спеціалізованого набору навчальних модулів, які охоплюють сучасні проблеми з мікро- макроекономіки, менеджменту, маркетингу, фінансів, економіки підприємств, зовнішньоекономічних проблем. Значну увагу доцільно звернути на освоєння нових ідей у курсі сучасних економічних систем, інтеграції України у світову економіку, проблем економічної глобалізації та інноваційної моделі розвитку в XXI столітті.

Широке використання сучасних освітніх технологій (конкретних економічних ситуацій, ділових ігор, аукціонів ідей, круглих столів, економіко-психологічних тренінгів, дискусійних діалогів та інше). Використання форм активного навчання й підвищення кваліфікації дозволить мобілізувати внутрішній потенціал викладача, що обов'язково відіб'ється на якості навчального процесу.

Запрошення висококваліфікованих учених, педагогів, керівників економічних установ і підприємств до роботи кафедри: лекції, обговорення актуальних соціально-економічних проблем.

Індивідуально-груповий метод навчання. Принцип реалізується шляхом поєднання потокових проблемних лекцій, групових форм роботи з використанням методу активізації слухачів, семінарських занять й тренінгів в малих групах з індивідуальними консультаціями.

Автоматизація та інформатизація навчального процесу з використанням сучасних технічних засобів.

Комплексна оцінка потенціалу слухачів з метою визначення професійних знань і умінь, творчої і ділової активності, працездатності тощо [1, с. 14-15].

У роботах Л. О. Савенкової [13] науково обґрунтована система підготовки майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування. Метою цієї системи визначено формування готовності викладачів до педагогічного спілкування. Відповідно до мети, визначені три етапи.

Метою першого етапу системи підготовки майбутніх викладачів економіки до вказаного спілкування було визначено оволодіння орієнтуванням у ситуації педагогічного спілкування. [13, с. 74-76].

Метою другого етапу реалізації зазначеної системи дослідниця визначила таке: оволодіння мовленнєвими (вербальними) й немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, соціальною перцепцією, творчим самопочуттям у педагогічній діяльності.

Метою третього етапу реалізації системи підготовки майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування у роботі Л. О. Савенкової визначено таке: навчитись досягати єдності емоційних позицій та співдії з учнями у педагогічному спілкуванні. Упровадження в практику діяльності Київського національного економічного університету вказаної системи підготовки, як підкреслює Л. О. Савенкова, сприяло зростанню рівнів готовності майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування.

Т. С. Шепеленко [15] досліджувала формування комунікативних умінь студентів економічного університету у процесі вивчення циклу психолого-педагогічних дисциплін. Ці вміння вона об'єднала у три підструктури, а саме: гностичну, експресивну та інтерактивну.

Суперечність між сучасними вимогами щодо рівня підготовки конкурентоспроможних викладачів економіки та реальним станом ефективності їх професійної комунікації як одного з важливих умов успішності викладацької діяльності, зумовили дослідження нами проблеми формування у майбутніх фахівців продуктивного стилю педагогічного спілкування [3]. Вирішення вказаної проблеми передбачало визначення характерних особливостей продуктивного стилю педагогічного спілкування, його критеріїв і показників, розроблення моделі його формування у майбутніх викладачів економіки.

На основі аналізу наукової літератури нами визначені наступні харак-

терні особливості продуктивного стилю педагогічного спілкування:

- активна позиція викладача та студентів у спілкуванні;
- спільні цілі спілкування (як близькі, так і віддалені);
- спільна відповідальність викладача та студентів за результати спілкування;
- ідентифікація й відокремленість;
- діалогічна стратегія взаємодії [3, с. 39-42].

Розроблена модель формування ПСПС майбутніх викладачів економіки включає такі складники: мету, принципи навчання, психолого-педагогічні умови та методику формування досліджуваного стилю, критерії, показники та рівні сформованості, очікуваний результат [3, с. 123].

З метою формування продуктивного стилю професійного спілкування майбутніх викладачів економіки обрано такі принципи навчання: загальнопедагогічні (єдності освітньої, розвивальної та виховної функції навчання, науковості, систематичності та послідовності, міцності знань, доступності, свідомості і активності учнів, наочності, зв'язку теорії з практикою) та принципи групової роботи (проблемності, активності, центрації на особистості, «тут і тепер», інтенсивного зворотнього зв'язку, довіри і відкритості, конфіденційності).

Визначено наступні психолого-педагогічні умови формування продуктивного стилю професійного спілкування майбутніх викладачів економіки:

- забезпечення мотивації майбутніх викладачів економіки до професійної підготовки;
- впровадження у практику діяльності університету методики формування ПСПС;
- розвиток у студентів рефлексії як

механізму становлення особистості [3, с.105-121].

Підґрунтям у розробленні методики формування продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки стали визначені нами критерії і показники цього стилю, а саме: мотиваційно-ціннісний критерій (продуктивна комунікативна настанова, розвинута мотивація досягнення); когнітивний критерій (психолого-педагогічні знання й знання у галузі педагогічного спілкування, когнітивна складність); операційно-процесуальний критерій (розвинута соціальна перцепція, уміння вербального та невербального спілкування, висока адекватна самооцінка, відповідальність за власні дії та вчинки) [3, с. 86-105].

Під час розроблення цієї методики нами визначено три етапи формування зазначеного стилю спілкування у майбутніх фахівців. Основними завданнями першого, початкового, етапу є такі: опанування студентами необхідною базою психолого-педагогічних знань (засвоюються індивідуально-психологічні особливості людини, поняття «діяльність» і «взаємодія», умови їх ефективності, особливості міжособистісних стосунків та соціальних аспектів поведінки, феномен конфлікту та стратегії ефективного вирішення конфліктних ситуацій; цілі та завдання навчального і виховного процесів, шляхи їх досягнення; психолого-педагогічні особливості навчання учнів різних освітньо-вікових категорій). Це забезпечує формування у студентів психолого-педагогічних знань та навичок щодо особливостей організації навчального процесу, самоусвідомлення власних психологічних властивостей, оптимізацію їхньої самооцінки, більш глибоке сприйняття і розуміння оточуючих та ситуацій

соціальної взаємодії; розвиток гнучкості мислення, навичок емоційної і поведінкової саморегуляції в ситуаціях професійної діяльності, конструктивної поведінки у конфлікті.

Другий – основний, етап формування продуктивного стилю професійного спілкування – передбачає засвоєння студентами знань щодо закономірностей педагогічного спілкування, формування вмінь вербальної та невербальної комунікації, безпосереднє формування в учасників навчання досліджуваного стилю спілкування. На забезпечення успішної реалізації завдань цього етапу спрямований розроблений тренінг «Стиль спілкування викладача».

Третій – завершальний, етап навчання – реалізується під час проходження студентами педагогічної практики. Завданнями вказаного етапу є реалізація студентами виробленого у них на попередніх етапах стилю професійного спілкування в умовах реальної педагогічної діяльності; виявлення на практичному досвіді недоліків і слабких місць у сформованому стилі; визначення і реалізація шляхів їх усунення; усвідомлення необхідності безперервного самовдосконалення цього стилю у процесі майбутньої педагогічної діяльності.

Експериментально підтверджено ефективність розробленої моделі формування продуктивного стилю професійного спілкування майбутніх викладачів економіки та її переваги над традиційними засобами їх комунікативної підготовки.

Результати аналізу наукової літератури показали, що науковцями на основі системного, диференційованого, особистісного, компетентнісного, акмеологічного й аксіологічного підходів досліджуються різні аспекти підготовки майбутніх викладачів еко-

номіки, а саме: сутність підготовки майбутніх фахівців до педагогічної діяльності, їх психолого-педагогічна компетентність, формування творчого педагогічного потенціалу, система підготовки до професійного спілкування та до проектування навчальних технологій, технології особистісно-професійного розвитку та проблемного навчання, особливості формування професійних педагогічних умінь, зокрема, комунікативних, особливості організації педагогічної практики, проблеми професійної адаптації та принципи підвищення кваліфікації викладачів економічних дисциплін. У дослідженнях учених обґрунтовані принципи, на яких засновується психолого-педагогічна підготовка майбутніх викладачів економіки в галузевих університетах: бінарність навчальних цілей, ступеневість змісту предметного пізнання, технологічність підготовки.

Водночас слід підкреслити, що в проблемі підготовки майбутніх викладачів економіки багато аспектів залишається без розгляду. Зокрема, на наш погляд, проблема професійного спілкування викладача економіки може досліджуватися в наступних перспективних напрямках: поглиблене вивчення складників компонентів продуктивного стилю педагогічного спілкування; розвиток та обґрунтування інноваційних технологій його формування у студентів на основі особистісно-орієнтованого навчання; розробка спеціального курсу та навчальних посібників, що будуть сприяти вдосконаленню спілкування викладачів економіки та формуванню у них продуктивного стилю цього спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бобров В. Я. Про основні принципи підвищення кваліфікації викладачів економічних дисциплін / В. Я. Бобров // *Перспективи і проблеми підготовки викладачів економічних дисциплін: всеукраїнська науково-теоретична конференція аспірантів та вчених, 14 травня 2008 р. м. Переяслав-Хмельницький*. – К.: «Підручники та посібники», 2003 – С. 14–15.
2. Боголіб Т. М. Проблеми підготовки вчителів економічних дисциплін. / Т. М. Боголіб // *Перспективи і проблеми підготовки викладачів економічних дисциплін: всеукраїнська науково-теоретична конференція аспірантів та вчених, 14 травня 2008 р. м. Переяслав-Хмельницький*. – К.: «Підручники та посібники», 2003 – С. 16–17.
3. Дубовик С.М. Формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.04 / Світлана Миколаївна Дубовик. – К., 2012. – 228 с.
4. Гуцан Т. Г. Формування готовності майбутнього вчителя економіки до профільного навчання старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. Г. Гуцан; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2011. – 20 с.
5. Дубина О. М. Педагогічна практика в системі підготовки викладачів економічних дисциплін / О. М. Дубина // *Перспективи і проблеми підготовки викладачів економічних дисциплін: Всеукраїнська науково-теоретична конференція аспірантів та вчених, 14 травня 2008 р. м. Переяслав-Хмельницький*. – К.: «Підручники та посібники», 2003. – С. 5–27.
6. Калінін А. М. Професійна адаптація викладачів економічних дисциплін у льотних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. М. Калінін – Хмельницький, 2011.– 15 с.
7. Ковальчук Г. О. Формування професійних педагогічних умінь у студентів – майбутніх викладачів економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. О. Ковальчук; Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 18 с.
8. Козаков В. А. Психолого-педагогічна підготовка в галузевих університетах очима студентів: досвід Київського національного економічного університету / В. А. Козаков // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. – Вип. IV – 2001., Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – С. 28–40.
9. Міщенко І. Б. Дидактичні умови формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх викладачів економіки в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / І. Б. Міщенко; Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир, 2004. – 20 с.
10. Обривкіна О. М. Підвищення педагогічної майстерності викладачів економічного профілю в системі методичної роботи університету : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теорія та методика професійної освіти / О. М. Обривкіна; Держ. вищ. навч. закл. «Ун-т менедж. освіти» Нац. акад. пед. наук України. – К., 2012. – 20 с.

11. Приходько Т. П. Формування готовності майбутніх економістів до викладацької діяльності в процесі магістерської підготовки: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Приходько Тетяна Павлівна; Класичний приватний університет – Запоріжжя, 2009 – 20 с.
12. Романова Г. М. Підготовка викладачів вищих економічних навчальних закладів до проектування навчальних технологій: монографія / Г. М. Романова. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім.Вадима Гетьмана». – К.: КНЕУ, 2009, – 252 с.
13. Савенкова Л. О. Підготовка майбутніх викладачів економіки до професійного спілкування / Л. О. Савенкова // Наукові праці: Науково- методичний журнал. – Т. 97. – Вип.. 84. Педагогічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 74–76.
14. Серьожнікова Р. К. Формування творчого педагогічного потенціалу майбутнього викладача у процесі професійної підготовки в університеті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Р. К. Серьожнікова. – Одеса, 2009. – 40 с.
15. Шепеленко Т. Л. Формирование коммуникативных умений студентов экономического университета в процессе изучения экономических дисциплин: дис. ... канд. пед. наук: 19.00.04 / Т. Л. Шепеленко. – К., 1998. – 221 с.
16. Щербіна В. К. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя економіки в умовах інтерактивного навчання: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Щербіна Владислава Костянтинівна; Харківський національний педагогічний університет ім.. Г. С. Сковороди – Харків, 2009. – 17 с.